

Егалітаристські течії в партії Індійський національний конгрес (1885 – 1947 рр.)

Чувпило О. О.

Чувпило О. О. Егалітаристські течії в партії Індійський національний конгрес (1885 – 1947 рр.). У статті розглядаються найважливіші програмні положення та діяльність провідних егалітаристських течій у партії Індійський національний конгрес під час боротьби народів Індостану за визволення від гніту британських колонізаторів. Виняток становить Комуністична партія Індії, яка хоч і входила до складу Індійського національного конгресу у другій половині 30-х років ХХ ст., але зберігала свою повну організаційну та політичну самостійність.

Ключові слова: егалітаристські, конгресисти, екстремісти, свараджисти, конгрес-соціалісти.

Chuvpylo O. O. Egalitarian Trends in the Indian National Congress Party (1885 – 1947). There are considered in the article general program points and activities of leading egalitarian trends in the Indian National Congress party in the time of struggle of the Hindustan peoples for liberation from the British colonial oppression. The Communist Party of India is excluded from the study because it had full organisational and political independence in spite of being part of the Indian National Congress in the second half of the 1930-th.

Key words: Egalitarian, Congressmen, Extremists, Swarajists, Congress, Socialists.

Історія індійських егалітаристських рухів і течій зовсім не висвітлена у вітчизняній історіографії. Те ж саме стосується й «левелерів» у партії Індійський національний конгрес (ІНК), яка ще з радянських часів традиційно вважалася виразником інтересів заможних верств індійського суспільства, зокрема різних прошарків національної буржуазії. Між тим в історії ІНК на різних етапах його діяльності завжди були окремі лідери й навіть течії, які виступали категоричними противниками західної буржуазної цивілізації та тодішнього капіталізму, ототожнюючи з ними колоніалізм, расизм, пограбування відсталих народів та їх масове знищення, соціальну та економічну нерівність, культ грошей і наживи, експлуатацію людини людиною, жорстокість, голод, злидні і тотальну несправедливість. Вони пропагували власні моделі майбутнього розвитку суверенної індійської держави, мріючи створити принципово нове гуманне суспільство, кардинально відмінне від капіталістичного з

його дикими звірячими законами, побудоване на засадах справжньої політичної рівності та соціального егалітаризму.

У даній статті висувається завдання дещо заповнити цю прогалину, звернувши увагу на маловідомі факти з історії боротьби ліворадикальних конгресистів у колоніальний період за створення суспільства соціальної справедливості на древній індійській землі. Ми свідомо, там, де це можливо, намагаємося уникати традиційних загальноживаних термінів соціалістичний, комуністичний, марксистський, тому що вони, будучи вкрай заідеологізованими, заполітизованими і майже повністю дискредитованими людьми, вже давно втратили своє первісне значення, перетворившись у набридлі ідеологічні та політичні штампи й стереотипи. До того ж в Індії в них здебільшого вкладають зовсім інший зміст, ніж у Європі та Америці. Ми враховуємо й неадекватність тлумачення інших політичних понять і усього пов'язаного з ними у індійців та європейців, а також багато значних відмінностей, особливо термінологічних, на Заході та в Індії, коли мова заходить про якісь ідеологічні або політичні проблеми.

Егалітаристські ідеї й концепції в Індії мають давню традицію. Дослідники знаходять їх у гіті, шастрах, ведах, упанішадах, пуранах, джайнізмі, вченні Будди тощо. Дійсно, з давніх давен індійці мріяли побудувати суспільство рівності й загальної справедливості, що знаходить своє підтвердження у різноманітних джерелах. Робилися й численні спроби втілити ці мрії на практиці, однак вони завжди закінчувалися невдачею. Нерівність, зокрема кастова, не тільки не скасовувалася, а навпаки, ставала ще більшою, охоплюючи всі сфери життя індійців. Тому досить популярними стали твердження, що нерівність має сакральний характер, а рівність начебто суперечить природі людини та її місці на Землі. Колоніальне панування англійців, які принесли з собою в Індію буржуазні відносини та зразки європейської соціальної нерівності, значною мірою підтверджувало їх¹.

З утворенням ІНК (1885 р.), який став провідною і найбільшою загальноіндійською світською політичною організацією, становище спочатку мало в чому змінилося. Адаже впродовж перших двадцяти років конгресистами фактично керував відставний високий чиновник Індійської цивільної служби А. О. Юм, а склад ІНК свідчив про те, що він об'єднував заможні елітарні прошарки суспільства, переважно індусів, серед яких майже половину становили представники найвищої індіюстської касты брахманів. Політичний курс конгресистської організації відрізнявся поміркованістю та лояльністю до британської влади, а соціальних питань її керівництво свідомо уникало. Економічна діяльність першої генерації конгресистів обмежувалася зверненнями до колонізаторів вжити протекціоністських заходів для розвитку індійської промисловості й торгівлі та поміркованими вимогами впорядкувати оподаткування на селі. Будучи повністю відірваними від простого народу, вони не боролися разом із ним за незалежність, а усіляко

намагалися покращити колоніальний режим шляхом проведення ним часткових реформ і надання незначних поступок індійцям у політичній та економічній сферах².

Однак реформи та перетворення, які повільно проводилися англіцями в Індії, були настільки обмеженими, що не могли задовольнити навіть найпоміркованіших конгресистів. Тому з часом опозиційність їх зростала, а критика колоніальних порядків ставала все сміливішою. Поступово в ІНК почала складатися радикальна течія (крайні або екстремісти), представники якої вже на початку ХХ ст. закликali до боротьби за ліквідацію британського панування в Індії та залучення до неї широких верств народних мас³. Причому, оскільки вони вважали колоніалізм прямим породженням капіталістичного Заходу й створеної ним буржуазної цивілізації, то їхня ненависть до жорстокого іноземного гніту прямо спрямовувалася й на європейське буржуазне суспільство. Заперечуючи соціальну нерівність, приватну власність, велику машинну індустрію, жадобу збагачення та інші риси капіталізму, окремі індійські патріоти із лав ІНК стали висовувати власні концепції альтернативного капіталізму суспільного устрою, які за своїм характером були егалітаристськими. Однак у переважній більшості вони знаходили їх у минулому Індії, ідеалізуючи давнину та середньовіччя, коли начебто панували справедливі й чесні відносини між людьми.

Найбільший резонанс у сучасників і нащадків викликали погляди видатного лідера екстремістів Б. Г. Тілака (1856 – 1920), прозваного індійцями Локаманія, що значить улюбленець народу. Критикуючи тодішній капіталізм і буржуазні відносини, передусім за колоніальний гніт, суспільну нерівність, загальну несправедливість і всеохоплюючу владу грошей, Локаманія після повного вигнання англіців із Індії мріяв побудувати на місці колишньої найбільшої колонії світу суспільство рівності, соціальної справедливості, піднесених почуттів, високої моралі, релігійності, загального братства й щастя. Проте він вбачав його у відродженні й розвитку древніх індійських релігійних традицій, національних ідеалів, інститутів і звичаїв, які повинні були уберегти індійців від шкідливого впливу західних буржуазних ідей. Зразком суспільно-політичного устрою для вільної Індії Б. Г. Тілак обрав маратхську феодальну державу часів правителя Шиваджі (1627 – 1680), де буцімто панували омріяні ним суспільні відносини. Ідеалізуючи історичні та особливо релігійні традиції маратхів, зокрема ортодоксальний індуїзм і його кастову систему (класичний зразок кричущої нерівності) Локаманія, який був вихідцем із Махараштри, твердив, що й майбутнє Індії обов'язково повинно бути пов'язане з кастовістю, древніми індуїстськими обрядами та іншими рудиментарними атрибутами життя маратхського суспільства ХVІІ ст.⁴ За це його погляди піддали різкій критиці супротивники з табору

поміркованих конгресистів-секуляристів і нащадки, вважаючи їх реакційними у соціальному відношенні ⁵.

Слід зазначити, що ще до Першої світової війни провідним конгресистам, які у більшості своїй отримали англійську освіту і чудово володіли мовою метрополії, були добре відомі не тільки буржуазні ідеї Заходу, а й європейські егалітаристські вчення та рухи, особливо британські. Це знаменитий твір легендарного Т. Мора «Утопія» та його суспільно-політичні погляди, «Закон свободи» Дж. Уінстенлі та рух справжніх левелерів під час революційних подій в Англії у XVII ст., погляди та діяльність Р. Оуена, погляди подружжя Вебб і діяльність Фабіанського товариства. Вони були знайомі й з вченнями Т. Кампанелли, Ж. Мельє, А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Г. Бабефа, К. Маркса та Ф. Енгельса, а також із діяльністю «Союзу комуністів», Першого та Другого Інтернаціоналів. Чимало конгресистів захопилося західними соціалістичними та комуністичними ідеями, вважаючи, що майбутнє Індії не в поверненні до середньовічних феодальних порядків, а в побудові егалітаристського суспільства, про яке мріяли численні європейські ідеологи соціальної та економічної рівності. Їхнім лідером був видатний бенгальський ліворадикальний конгресист Б. Ч. Пал, який пов'язував майбутнє Індії тільки з соціалізмом європейського зразка, не виділяючи якусь його конкретну політичну та соціально-економічну модель ⁶.

Після Першої світової війни ІНК, очоливши визвольний рух, досить швидко перетворився з верхівкової організації на широкий опозиційний фронт усіх патріотичних сил Британської Індії, які тимчасово об'єдналися навколо величної ідеї національного визволення, і став масовою загальнонародною організацією ⁷. Відтепер переважну більшість його склали селяни, зокрема безземельні, що були стихійними егалітаристами. Очолив конгресистів видатний мислитель і політичний діяч сучасності М. К. Ганді (1869 – 1948) – послідовний аскет за станом душі та соціальний егалітарист за переконаннями ⁸. Тому в гандистський період (1919 – 1947 рр.) ІНК уже не можна вважати виразником інтересів лише заможних класів, зокрема національної буржуазії. Та помилковим буде й твердження, що ця партія стала егалітаристською за своїм характером. Адже світогляд її загальноновизнаного лідера, яким був М. К. Ганді, не відображав усього розмаїття поглядів, складу та діяльності конгресистської організації. Справа в тому, що це був надзвичайно строкатий блок різних соціально-політичних сил (від поміркованих конгресистів до комуністів на початку 20-х років і напередодні Другої світової війни), в якому ніколи не припинялася гостра ідейно-політична боротьба між великими й малими угрупованнями, що переслідували свої цілі в національно-визвольному русі. Їхні соціально-економічні програми досить часто кардинально відрізнялися. Відповідно різні угруповання мали й різну соціальну орієнтацію. У зв'язку з цим зазначимо, що й всередині

кожного угруповання теж не було ідейної єдності і тому дуже важко в цілому оцінювати їхні програмні положення й політичний курс. Не боючись помилитися, оцінки можна давати лише у кожному конкретному випадку або на якомусь етапі діяльності того чи іншого угруповання, визначаючи яка тенденція у той час домінувала. Виходячи з цього, розглянемо ті угруповання конгресистів, які заперечували тодішній буржуазний устрій, орієнтуючись на егалітаристські цінності. Це може бути угруповання загалом або якась його ліворадикальна частина.

Найближчими послідовниками М. К. Ганді в Конгресі були т. зв. противники змін, очолювані Ч. Раджагопалачарією та Р. Прасадом. Ця поміркована й консервативна в політичному відношенні течія виникла в партії після припинення у лютому 1922 р. гандистського масового ненасильницького руху неспівробітництва (1920 – 1922 рр.). Її лідери, зберігаючи вірність гандистській програмі неспівробітництва з іноземною владою, категорично виступали проти внесення до неї будь-яких змін. Особливо вони вимагали не відміняти заборону на участь конгресистів у виборах до колоніальних легіслатур, розцінюючи парламентську діяльність патріотів як співробітництво з англіцями⁹. Противники змін, які на початку 20-х років становили більшість у керівних органах ІНК, поділяли, хоча й значною мірою формально, погляди М. К. Ганді на європейський капіталізм і сарводайю – суспільство загального благополуччя, засноване на принципах ненасильства, гуманізму, високої моралі та соціального егалітаризму. Ця модель гандистського соціалізму передбачала повну відмову від усіх благ буржуазної машинної цивілізації та повернення країни до патріархального «золотого віку», що означало децентралізацію всього промислового виробництва і перетворення його в дрібнотоварне, введення ручної ремісничої і кустарної праці та общинно-кооперативних форм виробництва й розподілу¹⁰. Хоча сарводайя була розкритикована за утопізм не тільки науковцями, а й багатьма відомими конгресистами, противники змін уже в 20-ті роки ХХ ст. намагалися втілювати окремі її положення в життя, активно зайнявшись популяризацією ручного прядіння й ткацтва та різних кустарних промислів. Причому особистим прядінням і ткацтвом зайнялися усі конгресисти, виконуючи конструктивну програму М. К. Ганді¹¹.

У 1923 р. в Конгресі виникла т. зв. свараджистська партія, головним пунктом програми якої було поєднання роботи серед широких верств народних мас із активною парламентською діяльністю у центральній і провінційних легіслатурах. Це був надзвичайно строкатий блок різних антигандистських сил як правого, так і лівого спрямування, очолюваний Ч. Р. Дасом і М. Неру¹². Помірковані й праві свараджисти були прихильниками капіталістичного розвитку Індії на кшталт Англії. Частина лівих свараджистів на чолі з С. Ч. Босом, критикуючи буржуазну цивілізацію, на відміну від Б. Г. Тілака та М. К. Ганді,

вбачали майбутнє Індії не в її минулому, а в побудові високорозвиненого централізованого суспільства на основі загальнонародної власності на засоби виробництва та соціального егалітаризму¹³. Течія лівих свараджистів стала осередком, навколо якого згуртувалися ліворадикальні конгресисти, створивши у 1927 – 1928 рр. лівонаціоналістичне крило ІНК¹⁴. Очолили його Дж. Неру, С. Ч. Бос і С. Айєнгар. Воно складалося з кількох течій, серед яких відразу ж виникли гострі розбіжності, і тому не могло проводити узгоджений політичний і соціально-економічний курс. Тим не менш, його лідери розгорнули широку пропаганду соціалістичних ідей по всій Індії, розуміючи під соціалізмом насамперед загальнонародну власність на засоби виробництва, соціальний егалітаризм і, на відміну від СРСР, демократичний устрій суспільства. Заперечуючи т. зв. буржуазний націоналізм як ідеологію багатих, угруповання лівих конгресистів, очолюване Дж. Неру, хотіло зробити націоналізм егалітаристською ідеологією бідних, поєднавши націоналізм із соціалізмом, ідеї незалежності з ідеями соціальної рівності¹⁵.

Для пропаганди ідей незалежності та соціалізму ліві конгресисти у 1928 р. створили Всеіндійську лігу незалежності з філіалами в окремих провінціях. Її головою став С. Айєнгар, а генеральними секретарями Дж. Неру та С. Ч. Бос¹⁶. Програма Ліги передбачала повну незалежність Індії, утворення республіки, надання народам Індії широких демократичних прав за західними зразками, ліквідацію релігійної та кастової дискримінації, встановлення соціальної та економічної рівності, націоналізацію ключових галузей промисловості, введення трудового законодавства, зокрема восьмигодинного робочого дня¹⁷. Дж. Неру очолив на своїй малій батьківщині у Сполучених провінціях місцеву Лігу незалежності. Для неї він розробив ще більш радикальну програму. Наводимо основні її положення: повна незалежність, соціальна та економічна рівність, демократичний уряд, обраний народом, відсутність експлуатації людини людиною, організація робітників і селян для вирішення соціально-економічних питань, суттєве зменшення оподаткування, безплатне навчання в усіх освітніх закладах, загальне виборче право без будь-яких обмежень, встановлення мінімуму заробітної плати для трудящих, націоналізація промисловості та контроль держави над нею, утворення профспілок і фабрично-заводських комітетів, трудове законодавство, право на страйк, відсутність безробіття, страхування по хворобі, захист державою хлібороба, надання селянам земельних ділянок без права їх укрупнення, скасування каст, рівність чоловіка й жінки, захист державою дітей¹⁸.

За вимогою членів Ліги незалежності та інших лівих конгресистів сесія ІНК у Карачі (1931 р.) вперше в історії партії ухвалила запропоновану Дж. Неру егалітаристську програму під назвою «Резолюція про основні права й економічну програму». У ній

проголошувалися незалежність Індії, усі демократичні права, рівність громадян перед законом без обмежень і дискримінації, соціальна та економічна рівність, державна власність на засоби виробництва, природні ресурси, водні шляхи й транспорт чи її контроль над ними, захист інтересів промислових робітників із боку держави, справедливе трудове законодавство, утворення профспілок для захисту інтересів трудящих, реформа землеволодіння в інтересах найбідніших селян і дрібних селянських господарств, захист жінок і дітей, значне скорочення витрат на апарат управління та утримання чиновників усіх рівнів, встановивши для них максимально можливу платню у 500 рупій на місяць, відміна соляних податків, державний протекціонізм для захисту національної промисловості, заборона виробництва та вживання спиртних напоїв і наркотиків, державне регулювання фінансів і торгівлі, створення національної армії¹⁹.

Визначною подією в боротьбі лівих конгресистів за радикальні соціально-економічні перетворення егалітаристського характеру було утворення всередині ІНК соціалістичних угруповань, які називали себе соціалістичними або конгрес-соціалістичними партіями. Слід зазначити, що у кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. егалітаристські ідеї, зокрема ідеї соціалізму в різній його інтерпретації, від фабіанства до марксизму, через зuboжіння переважної більшості населення, пропаганду їх Дж. Неру та комуністами набули в Індії, як і в багатьох інших країнах світу, значної популярності. У Конгресі надзвичайно строката й розмаїта течія соціалістів, яка, протиставляючи себе комуністам, стояла на позиціях т. зв. ненасильницького соціалізму (без кривавої революції, класової боротьби, насилля та диктатури пролетаріату), близького до гандистської сарводайї, на початку 30-х років за чисельністю переважала всі інші ліві угруповання. До неї входили послідовники фабіанського соціалізму, прибічники теорії й практики англійської лейбористської партії та інших соціалістичних і соціал-демократичних західноєвропейських партій, прихильники концепції т. зв. індійського соціалізму, в якій заперечувалися всі відомі тоді соціалістичні теорії й моделі як породження Заходу і робилася спроба синтезувати гандизм з індійською релігійно-філософською спадщиною, а також конгресисти, орієнтовані на марксизм, у більшості своїй супротивники насильства. Така ідейна неоднорідність соціалістів не тільки постійно породжувала в їхньому таборі гостру ідейно-політичну боротьбу, а й перешкоджала утворити власну організацію, хоча подібне бажання виникало у них неодноразово²⁰.

Перша спроба її створення була здійснена у 1931 р. біхарськими соціалістами. У провінції Біхар, відомій своїми давніми традиціями егалітаристських рухів, найбільшим впливом серед місцевих ліворадикальних конгресистів користувалися помірковані ідеї ненасильницького фабіанського соціалізму, проти яких у свій час різко виступали В. І. Ленін, Комінтерн та індійські комуністи. Біхарські

прибічники поглядів подружжя Вебб і Дж. Б. Шоу, Дж. П. Нараян, П. П. Варма і Р. Санкрітьяна (тоді його знали як Б. Р. Даса) вирішили створити щось на кшталт місцевого Фабіанського товариства. Після великої підготовчої роботи у липні 1931 р. в столиці Біхару м. Патні була утворена Біхарська соціалістична партія (БСП), яку очолив визначний вчений проф. А. Барі. До складу її керівництва ввійшли також П. П. Варма, Б. Р. Дас та Г. Ш. Сінха. БСП відразу ж визначила свою найближчу та кінцеву мету. Найближчою її метою стала пропаганда соціалістичних ідей фабіанського зразка в провінції Біхар і Британській Індії та організація робітників і селян. Кінцевою метою партії проголошувалося досягнення політичної незалежності й побудова соціалістичної держави. При цьому під соціалізмом розумілися поступове введення соціальної рівності населення, ліквідація приватної власності й встановлення загальнонародної власності на засоби виробництва, глибокі соціально-економічні перетворення в інтересах широких верств народних мас, демократичний суспільний устрій, культурні перетворення. Наслідуючи західних соціал-демократів і протидіючи комуністам, біхарські соціалісти віддали перевагу реформістській та конституційній діяльності. Вони категорично заперечували насильство та примус у будь-якій формі, криваву революцію, диктатуру пролетаріату, жорстоку класову боротьбу, всевладдя однієї партії, масові репресії, геноцид, тобто все те, що було притаманним для радянської тоталітарної моделі соціалізму, якою в той час захоплювалося багато лівих конгресистів, що відразу не розпізнали її справжньої суті, включаючи й Дж. Неру²¹.

Характеризуючи діяльність БСП, зазначимо, що її члени не обмежилися лише пропагандою соціалістичних ідей та організацією трудящих. Вони взяли активну участь у першій та другій масових ненасильницьких кампаніях громадянської непокори, які організував ІНК, очолюваний М. К. Ганді, у 1930 – 1934 рр. для завоювання політичної незалежності. Крім цього, за ініціативою А. Барі, який викладав у місцевому університеті, БСП розгорнула велику науково-дослідницьку роботу, створивши в Патні науковий інститут соціалістичних досліджень, головним завданням якого стала розробка конституції незалежної індійської держави та планів її економічного розвитку. Дуже багато уваги також приділялося участі в роботі Біхарської провінційної організації ІНК, членами якої залишалися всі соціалісти, і в роботі загальноіндійських конгресистських органів – Робочого комітету та Всеіндійського комітету Конгресу. При цьому особливе значення надавалося досягненню єдності всіх ліворадикальних сил в ІНК, переслідуючи мету утворення загальноіндійської соціалістичної партії. БСП стала осередком, навколо якого об'єдналися соціалісти Аджмеру, Андхри, Бенгалу, Берару, Бомбею, Гуджарату, Делі, Керали, Махараштри, Сполучених провінцій, Уткалу та Центральних провінцій. У грудні 1933 р. в Патні була

кликана перша загальноіндійська конференція конгресистів-соціалістів під головуванням А. Н. Дева, а в жовтні 1934 р. на установчій конференції в Бомбеї ухвалюється рішення про утворення в складі ІНК всеіндійської Конгрес-соціалістичної партії (КСП), одним із керівників якої став лідер БСП проф. А. Барі. Метою КСП проголошувалося досягнення Індією повної національної незалежності і проведення ненасильницьким шляхом радикальних соціально-економічних перетворень у промисловості та сільському господарстві в інтересах широких верств народних мас. У перспективі передбачалося соціалістична перебудова індійського суспільства. КСП, як і БСП, теж заперечувала насильство в будь-якій формі, орієнтуючись тільки на реформістську та конституційну діяльність. Що ж до БСП, то з утворенням КСП вона втратила свою організаційну самостійність, ставши Біхарським відділенням Конгрес-соціалістичної партії Індії. Конгрес-соціалісти залишилися в ІНК, маючи на меті залучити конгресистів на свій бік і домогтися, щоб вплив КСП на політику Конгресу став вирішальним²².

Однак відразу ж після утворення КСП у ній розгорнулася гостра боротьба між різними угрупованнями з програмних і тактичних питань, а також виникли суперечності між окремими лідерами (А. Барі, А. Н. Девом, А. Патвардханом, М. Р. Масані, Дж. П. Нараяном та ін.). До того ж до КСП вступили комуністи, які всіляко намагалися підкорити її своєму впливові, отримавши чисельну перевагу в виконкомі партії. Суперництво між комуністами та соціалістами за лідерство тривало аж до 1940 р., коли КПІ була виключена із КСП. Все це не могло не позначитися на діяльності КСП, яка занадто багато уваги приділяла вирішенню питань внутрішньопартійного життя та врегулюванню досить напружених відносин із конгресистським керівництвом (у керівних органах ІНК тоді традиційно домінували помірковані й праві діячі, далекі від симпатій щодо конгрес-соціалістів). Фактично аж до березня 1948 р., коли соціалісти вийшли зі складу ІНК і утворили самостійну партію, назвавши її Соціалістичною партією Індії, діяльність КСП зосередилася головним чином на пропаганді соціалістичних ідей серед конгресистів, членів інших партій та організацій і серед індійської громадськості, боротьбі за радикалізацію політичного курсу ІНК, участі в різноманітних масових акціях і кампаніях ІНК і в діяльності робітничих, селянських і молодіжних спілок, участі в роботі конгресистських урядів, утворених у більшості провінцій Індії в кінці 30-х років, та в роботі законодавчих органів і органів місцевого самоврядування, в боротьбі з недоторканістю та іншими пережитками минулого в тодішньому індійському суспільстві²³.

Таким чином, егалітаристські течії в партії Індійський національний конгрес у колоніальний період користувалися досить значним впливом і популярністю. Розглядаючи тодішній дикий капіталізм і створену ним

буржуазну цивілізацію як минуле людства, ліворадикальні конгресисти-егалітаристи вбачали майбутнє вільної Індії тільки в побудові ненасильницького правового суспільства загального благополуччя, основними рисами якого мали бути соціальна та економічна рівність, рівність усіх перед законом, перерозподіл матеріальних благ, загальнонародна власність на засоби виробництва, народовладдя, справжня демократія, дотримання усіх прав людини та громадянина, відсутність експлуатації людини людиною, державне регулювання економіки, забезпечення з боку держави нормального прожиткового рівня усіх верств населення, безплатна освіта, соціальне законодавство, наділення селян землею, ліквідація інституту каст, висока моральність, заборона вживання спиртних напоїв, тютюну та наркотиків. Видатний лідер ліворадикальних конгресистів Дж. Неру, будучи прем'єр-міністром суверенної Республіки Індія у 1947 – 1964 рр., зробив усе для того, щоб побудувати на древній індійській землі таке суспільство благополуччя та соціальної справедливості, назвавши його суспільство соціалістичного зразка або демократичний соціалізм. Проте внаслідок цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин втілити в життя давню мрію людства про ідеальну організацію суспільства, де б панували ідеї розуму та загальної справедливості, «де можливості були б рівні для всіх, де різниця між людьми була б незначною і де громадське життя ґрунтувалося б на співробітництві», йому не вдалося. Це стало недосяжним ідеалом не тільки для Індії, а й для всього людства.

Примітки

¹ Див. також: *Алаєв, Л. Б.* Средневековая Индия / Л. Б. Алаєв. – СПб., 2003; *Бонгард-Левин, Г. М.* Древняя Индия. История и культура / Г. М. Бонгард- Левин. – СПб., 2001; *Ванина, Е. Ю.* Идеи и общество в Индии XVI – XVIII вв. / Е. Ю. Ванина. – М., 1993; *Мезенцева, О. В.* Мир ведийских истин. Жизнь и учение Свами Даянанды / О. В. Мезенцева. – М., 1994; *Тхакур, К. К.* Бхарат мен ангрезі радж (Індія за часів англійського панування) / К. К. Тхакур. – Аллахабад, 1959 (мовою гінді).

² Детально див.: *Dua, R. P.* Social Factors in the Birth and Growth of the Indian National Congress Movement / R. P. Dua. – Delhi, 1967; *Maclane, J. R.* Indian Nationalism and Early Congress / J. R. Maclane. – Princeton, 1977; *Majumdar, B., Mazumdar, B. P.* Congress and Congressmen in the Pre-Gandhian Era, 1885 – 1917 / B. Majumdar, B. P. Mazumdar. – Calcutta, 1967; *Majumdar, R. C.* Militant Nationalism in India and Its Socio-Religious Background 1897 – 1917 / R. C. Majumdar. – Calcutta, 1966; *Mehrotra, S. R.* The Emergence of the Indian National Congress / S. R. Mehrotra. – New Delhi, 1971.

³ Про них детально див.: *Anand, V. S.* A Study in the Evolution of Indian Nationalism / V. S. Anand. – London, 1967; *Argov, D.* Moderates and

Extremists in the Indian Nationalist Movement 1883 – 1920 / D. Argov. – London, 1967.

⁴ Детально див.: *Tilak, B. G. Speeches of Bal Gangadhar Tilak (Delivered during 1889 – 1918)* / B. G. Tilak. – Madras, 1918. – P. 1 – 170; *Tilak, B. G. His Writings and Speeches* / B. G. Tilak. – Madras, 1919; *Wolpert, S. Tilak and Gokhale. Revolution and Reform in the Making of Modern India* / S. Wolpert. – Berkeley, 1962.

⁵ *Mahajan, V. D. The Nationalist Movement in India* / V. D. Mahajan. – New Delhi, 1976. – P. 171 – 172.

⁶ Детально див.: *Pal, B. C. Nationality and Empire* / B. C. Pal. – Calcutta, 1916; *Pal, B. C. World Situation and Ourselves* / B. C. Pal. – Calcutta, 1919; *Pal, B. C. Swadeshi and Swaraj: The Rise of New Patriotism* / B. C. Pal. – Calcutta, 1954.

⁷ Детально див.: *Krishna, G. The Development of the Indian National Congress as a Mass Organization, 1918 – 1923* / G. Krishna // *The Journal of Asian Studies*. – Vol. 25. – No. 3 (May, 1966). – P. 413 – 430.

⁸ Про нього детально див.: *Чувпило, О. О. Мохандас Карамчанд Ганді й християнство* / О. О. Чувпило // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. – Вип. 18. – Харків, 2005. – С. 27 – 36; *Яшпал. Гандхівад кі шавпарікша (сатья аур ахімса кі параш) (Аналіз гандизму (сатья та ахімса))* / Яшпал. – Лакхнау, б. р. (мовою гінді); *Alter, J. S. Gandhi's Body: Sex, Diet, and the Politics of Nationalism* / J. S. Alter. – Philadelphia, 2000; *Bakshi, S. R. Gandhi and the Congress* / S. R. Bakshi. – New Delhi, 1996; *Gandhi: the Meaning of Mahatma for the Millennium* / Gandhi. – Washington, 2001.

⁹ Про них детально див.: *Bahadur, L. Indian Freedom Movement and Thought: Politics of “Pro-change” Versus “No-change” (1919 – 1929)* / L. Bahadur. – New Delhi, 1983.

¹⁰ Детально див.: *Gandhi, M. K. Sarvodaya (The Welfare of All)* / M. K. Gandhi. – Ahmedabad, 1954; *Gandhi, M. K. My Socialism* / M. K. Gandhi. – Ahmedabad, 1956; *Gandhi, M. K. Sarvodaya. Its Principles and Programme* / M. K. Gandhi. – Ahmedabad, 1957.

¹¹ Про неї детально див.: *Gandhi, M. Young India 1919 – 1922* / M. Gandhi. – Madras, 1922. – P. 1019 – 1024.

¹² Про свараджистську партію детально див.: *Bakshi, S. R. Swaraj Party and the Indian National Congress* / S. R. Bakshi. – New Delhi, 1985; *Ray, P. C. Life and Times of C. R. Das* / P. C. Ray. – Oxford, 1927.

¹³ Детально див.: *Чувпило, О. О. Роль С. Ч. Боса в національно-визвольному русі народів Британської Індії напередодні Другої світової війни* / О. О. Чувпило // *Східний світ*. – 2006. – № 4. – С. 63 – 75; *Bose, S. C. Important Speeches and Writings of Subhas Bose* / S. C. Bose. – Lahore, 1946; *Bose, S. C. Fundamental Questions of Indian Revolution* / S. C. Bose. – Calcutta, 1970.

¹⁴ Про ліве крило ІНК детально див.: *Sinha, L. P. The Left Wing in India (1919 – 1947)* / L. P. Sinha. – Muzaffarpur, 1965.

¹⁵ Детально див.: *Nehru, J. J. Nehru on Socialism. Selected Speeches and Writings / J. Nehru. – New Delhi, 1954; Nehru, J. Selected Works: in 15 Vs. / J. Nehru. – New Delhi, 1972 – 1982.*

¹⁶ Про Лігу незалежності детально див.: *Чувпило, О. О. Утворення і діяльність Всеіндійської ліги незалежності / О. О. Чувпило // Питання нової і новітньої історії. – 1978. – Вип. 24. – С. 22 – 29.*

¹⁷ Програму Всеіндійської ліги незалежності див.: *The Monitor. – 1928. – November 7.*

¹⁸ Програму Ліги незалежності Сполучених провінцій див.: *Nehru, J. Selected Works / J. Nehru. – Vol. 3. – New Delhi, 1972. – P. 287 – 289.*

¹⁹ Резолюцію, ухвалену сесією в Карачі, див.: *Indian National Congress. Resolutions on Economic Policy and Programme 1924 – 1954 / Indian National Congress. – New Delhi, 1954. – P. 3 – 10.*

²⁰ Детально див.: *Sinha, L. P. The Left Wing in India (1919 – 1947) / L. P. Sinha. – Muzaffarpur, 1965. – P. 304 – 530.*

²¹ Програмні документи БСП детально див.: *Біхар прантія самаджваді саммелан (Біхарська провінційна соціалістична конференція. Документи) / Біхар. – Патна, 1936 (мовою гінді).*

²² Програмні документи КСП детально див.: *All-India Congress Socialist Party. Constitution, Programme and Resolutions of the 1st Conference of the Party and Report of the Organising Secretary / All-India. – Bombay, 1934.*

²³ Про діяльність КСП детально див.: *Lakhanpal, P. L. History of the Congress Socialist Party / P. L. Lakhanpal. – Lahore, 1946.*